

03 Antti Malinen ja Jouni Tilli

02 ”Ei me niin hirvittävän sotaisia sentään olla!”

09 Luterilaisten pappien suhde jatkosodan muistoihin

07 Vuoden 1944 joulukuun alkuun mennessä Suomen sodanaikainen armeija oli pääosin kotiutettu, ja entiset rintamasotilaat pääsivät opettelemaan siviilielämää. Vain nuorimmat ikäluokat jatkoivat sotaa pohjoisessa. Entisistä aseveljistä luopuminen ei ollut kuitenkaan helppoa. Kotiuttamisen jälkeen monet entiset rintamasotilaat selvittivät ensi töikseen, mihin vanhat aseveljet olivat kotiutuneet ja mitä heille kuului.¹ Varsin yleiseksi muodostui tapa tavata vanhoja aseveljiä kuppiloissa, yksityisasunnoissa ja kylien raiteilla.² Erityisesti saunassa miesten nähtiin saavan henkistä tukea, saunan lauteilla ”tuntematonkin mies puhuu silloin murheensa tai ajatuksensa toiselle tuntemattomalle”³. Sodasta ja sen muistoista alettiin varsin pian keskustella paitsi ystävysten kesken, myös suuremmissa porukoissa ja erilaisissa järjestöissä.

08 Kun Suomen Aseveljien Liitto (SAL) lakkautettiin tammikuussa 1945, entisten rintamamiesten yhteistoiminta hakeutui muihin, jo olemassaoleviin järjestöihin. Vaikka yhteyksiä pidettiin vanhoihin aseveljiin, sodan muistelu ja kokemusten jakaminen eriytyivät omiksi saarekkeikseen.⁴ Sodanjälkeisessä Suomessa poliittiset suuntaukset ja kokemuspiirit synnyttivät laajemminkin kilpailevia, erilaisia sodan muistoja ja merkityksiä vaalivia muistikulttuureita.⁵

[**Kuva 1.** Saunan lämmössä puhdistauduttiin ja vaihdettiin myös ajatuksia. Vanhojen aseveljien tavatessa keskustelu saattoi kääntyä sodan muistoihin. Kuvassa vastat heiluvat Elannon saunassa, osoitteessa Helsinginkatu 2. Kuvaaja: Eino Heinonen, 1950. Lähde: Helsingin kaupunginmuseo.]

Toistaiseksi tiedämme kuitenkin suhteellisen vähän siitä, miten sodasta ja siihen liittyvistä muistoista ja tapahtumista keskusteltiin laajempien ryhmien sisällä. Tässä artikkelissa tarkastelemme, miten ja minkälaisen asioiden yhteydessä entisten sotilaspappien keskuudessa sotaa muisteltiin. Lisäksi käsittelemme sodan muistamisen ja muistojen työstämisen sosiaalisuutta ja

¹ Keijo K. Kulha, *Aseveljien aika. Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945*. WSOY 1980, 230; Olavi Lindblom, *Punaista vai valkoista*. Kirjayhtymä 1969, 34.

² Ari Uino, *Sotiemme veteraanit. Rintamalta rakentamaan*. SKS 2014, 203–204.

³ Nimimerkki Vanha Uuni, *Sauna, Aatami* 1/1945, 17.

⁴ Juhani Mylly, *Aseveljien mieli ja Paasikiven Suomi*. Teoksessa Lauri Haataja (toim.) *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*. Kirjayhtymä 1994, 209.

⁵ Anssi Männistö & Ville Kivimäki, *Sodan särkemä arki*. WSOY 2016, 181.

siihen liittyvää toimintaa: muistoista neuvottelua, kiistämistä ja julkista esittämistä. Muistellessaan sotaa sekä osuuttaan siinä sotilaspapit samalla rakensivat ja järjestelivät menneisyyttä silloisen nykyhetken tarpeisiin.

Kotiuttamisen yhteydessä eri viranomaistahoille ja kotiutettavien omaisille annettiin ohjeita, miten siviiliin palaaviin miehiin tulisi suhtautua ja asennoitua. Kotiuttamisen hyvää toteutumista pyrki edistämään erityisesti SAL, joka neuvoi asiantuntijan roolissa eri viranomaistahoja sotilaiden odotettavissa olevasta käytöksestä.⁶ Tiedotuksessa otettiin kantaa myös sodan muisteluun. Sanomalehdissä ja aikakauslehdissä julkaistiin ohjeita muun muassa siitä, miten omaisten tuli suhtautua miesten mahdollisesti kertomiin sotajuttuihin:

081a Jos miehet kertovat kokemuksiaan sotatieltä, kuunnellaan heitä ja koetetaan eläytyä heidän ajatuksiinsa. Elleivät mielellään kerro, älkäämme heitä turhilla kysymyksillämme vaivatko. Ehkäpä ne ovat olleet sellaisia, että ne mieluummin unohtaa kuin tuo kodin piiriin sen onnellista ilmakehää sumentamaan.⁷

Muistitetoaineiston pohjalta voidaan todeta, että suuri enemmistö rintamasotilaista vältti raakojen tai raadollisten sotajuttujen kertomista, kuten yllä olevassa sitaatissa aprikoidaan. Entiset sotilaat halusivat kenties suojella omaisia sodan kauhuilta, mutta juttujen valikointiin oltiin totuttu jo sodanaikaisen kirjeenvaihdon kuluessa. Omaisia ei turhaan haluttu huolestuttaa sodan yksityiskohtien ja omien pelkojen ja tekojen kuvauksella.⁸ Ylipäänsä sotajuttujen jakaminen omaisten kesken ei ollut kovin tavanomaista. Varsinkin lasten muistoissa on paljon kuvauksia siitä, kuinka heidät laitettiin tekemään erilaisia askareita silloin, kun isän luokse tuli vanhoja aseveljiä. Kun kokemuksista kerrottiin, keskityttiin usein humoristiseen, erilaisista sattumuksista tarinointiin. Keskustelut synnyttivät kuitenkin myös riitoja, varsinkin kiistellessä sotasyllisyyteen ja käpykaartilaiden toimintaan liittyvistä teemoista.⁹

⁶ Kulha 1980, 228. SAL:n ohjeistuksessa viranomaisia ja omaisia kehoitettiin varautumaan erityisesti miesten hermostuneisuuteen ja tiettyihin odotuksiin, joita he kohdistivat siviilielämään ja sen sujumiseen.

⁷ S. P. 1945, ”Miehet ovat palanneet”, *Koti* 1/1945, 10.

⁸ Ville Kivimäki, Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*. WSOY 2010, 194.

⁹ Havainto pohjautuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa säilytettävän Perheissä jatkunut sota? -keruuaineiston läpikäyntiin.

Tarkastelun kohteena olevat entiset sotapapit rakensivat asevelimentaliteettia sotavuosina paitsi tehtäviensä puitteissa myös järjestytyössä.¹⁰ Se kiteytyi tutussa ”kaveria ei jätetä” -lausahduksessa. Aseveljeys ammensi kollektiivisista sodan kokemuksista: intensiivinen emotionaalinen suhde maata ja kansakuntaa kohtaan konkretisoitui rintamatoveruudessa.¹¹ Siitä kummunnut kollektiivinen uhrautumisen henki elähdytti ja yhdisti suomalaisia ennenkokemattomalla tavalla talvisodan jälkeen.¹²

Kirkon piirissä asevelihenkeen suhtauduttiin varsin myönteisesti, sillä aate nähtiin niin kirkkoa kuin kansaa eheyttävänä tekijä. Asemasotavaiheessa sotilaspastoreiden keskuudessa käynnistyivät keskustelut oman SAL:n alaisen yhdistyksen perustamisesta. Pitkän valmisteluvaiheen jälkeen Asevelipapit ry. (Vapenbröderprästerna r.f.) perustettiin 9.10.1942, hiippakuntien synodaalikokouksen jälkeisessä sotilaspappien neuvottelukokouksessa. Vaikka itse asevelitoimintaa kannatettiin laajalla rintamalla, yhdistyksen perustamisvaihe toi esille vanhemman pappispolven pelot siitä, että yhdistys loisi ”hajaannusta” ja rintamajakoja kirkon sisälle.¹³

Kirkon näkökulmasta jatkosodan jälkeinen aika oli haasteellisempi kuin edellisen sodan päätyminen. Sodan kokemukset ja sen jälkeinen moraalikriisi ajoivat pohtimaan yksilön ja yhteiskunnan suhdetta. Samalla kirkkoa elähdyttäneet nationalistiset ihanteet järkkyivät¹⁴. Myös laitavasemmiston nousu valtaan aiheutti poliittista painetta¹⁵. Sielu vavahteli muutoksen kourissa ja pelko hyysi mieltä, kuten Kuopion piispa Eino Sormunen kuvaili ajan henkeä¹⁶.

Asevelipapit olivat eräs aktiivisimmista ryhmistä sodanjälkeisessä Suomessa. Asevelipappien keskeisenä tavoitteena oli saada seurakuntien jäsenet eli maallikot aiempaa aktiivisemmin mukaan erilaiseen huolto- ja yhteiskuntatyöhön. Ylipäättään kirkolla tuli heidän mielestään olla aikaisempaa näkyvämpi sosiaalinen rooli. Uusia yhteyksiä haettiin myös työväenliikkeeseen. Pappien toimintaa sodan jälkeen on kuitenkin tutkittu keskittyen lähinnä uuskansankirkollisuuden ja uuspietismin väliseen jännitteeseen.¹⁷ Siinä vastakkain olivat sosiaalista vastuuta painottanut

¹⁰ Suomen Aseveljien Liitto perustettiin elokuussa 1940.

¹¹ Ville Kivimäki, *Murtuneet miehet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY 2013, 177–178.

¹² Tuomas Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. WSOY 2011.

¹³ Antti Kujanpää, ”Asevelipappien” kansankirkkonäkemyksen hahmottuminen 1942–1945. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -työ. Helsingin yliopisto 1977, 42, 49–50.

¹⁴ Eino Murtorinne, *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. WSOY 1995, 294.

¹⁵ Ks. Matti Helin, *Päästä meidät pahasta. Uskonto SKDL:n politiikassa 1944–1966*. Turun yliopisto 1996.

¹⁶ Eino Sormunen, *Ajan murroksessa. Tutkielmia ja puheita*. Väinän kirja 1948, 66, 109.

¹⁷ Esim. Juha Seppo, *Teologinen Aikakauskirja sodan ja Lundin teologian varjossa 1940–1953. Teologinen Aikakauskirja* 102 (1997), 526–555.

”uuskansankirkollisuus” ja henkilökohtaista uskonkokemusta korostanut ”uuspietismi”. Ajallinen painopiste on ollut 1950- ja 1960-luvulla yllä mainittujen kirkkonäkemyksen välillä käydyissä opillisissa väänöissä sekä siinä, miten kirkon työmuodot, esimerkiksi diakonia, kehittyivät niiden seurauksena.¹⁸

Analysoimme tammikuussa 1945 Lahdessa pidettyä pappeinkokousta ja osoitamme, että niin sanotun kansankirkkodebatin osana käytiin myös sodan muistamiseen liittyvää keskustelua, joka oli ajoittain kiihastakin. Pappeinkokouksesta laadittiin tarkat keskustelupöytäkirjat, ja ne muodostavat artikkelimme keskeisimmän lähteen. Pöytäkirjaan merkittiin kaikki kokouksissa käytetyt puheenvuorot, myös välihuudot. Vilkasta keskustelua käytiin myös lounas- ja kahvitaukojen aikana, ja puhujat viittasivat näihin keskusteluihin varsinaisissa kokouspuheenvuoroissaan.¹⁹

Tapaustarkastelussamme sodan muistelu tapahtui tilaisuudessa, joka jo luonteeltaan viritti osallistujia keskustelemaan. Pappeinkokouksen aikana otettiin käsittelyyn useita laajaa keskustelua virittäneitä aiheita. Tässä otamme lähempään tarkasteluun erityisesti tiistaina 9.1.1945 käydyn keskustelun aiheesta ”Tämän hetken pappisihanteemme”. Sen aikana esitettiin puheenvuoro, jonka esittäjä haastoi sotilaspapit tekemään tiliä myös lähimenneisyyden kanssa, kääntämään katseen sotavuosiin. Vilkaassa keskustelussa vedettiin samalla rajoja sille, mitä ja miten sodasta ja sen kokemuksista saa muistella. Artikkelimme lopuksi pohdimme yksityisen ja puolijulkisen muistelun kytkeytymistä julkiseen muistin politiikkaan.

09 Pappeinkokous ja muistin muodot

07 Papiston sodan jälkeen käymässä keskustelussa oli kaksi päälinjaa. Osa papeista korosti, että ulkopuolisten syyllistäminen oli turhaa. Suomalaisen oli mentävä itseensä ja tunnustettava itsensä osaltaan syypääksi tapahtumien kulkuun. Tällä kannalla oli moni rintamalla ollut kirkonmies. Seurauksena oli myös pyrkimys muuttaa kirkkoa. Moni taas näki tilanteen siten, ettei suomalaisilla ollut joitain yksittäisiä kömmähdyksiä lukuun ottamatta tarvetta potea syyllisyyttä. Esimerkiksi piispat olivat sillä kannalla, ettei suomalaisilla ollut erityistä sotasyllisyyden taakkaa. Näin ollen

¹⁸ Murtorinne 1995; Seppo 1997; Teemu Kakkuri, *Evankelinen liike kirkossa ja yhteiskunnassa 1944–1963. Aktiivinen uudistusliike ja konservatiivinen sopeutuja*. Itä-Suomen yliopisto 2011.

¹⁹ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. Kansallisarkisto (KA).

kirkollakaan ei ollut aihetta muuttaa itseään.²⁰ Käytännössä jako ei aina ollut selkeä, koska painotuksiin vaikuttivat muun muassa ikä, herätysliiketausta ja poliittiset näkemykset – sekä se, minkälaisella foorumilla debattia käytiin.

08 Ensimmäisessä sodanjälkeisessä pappeinkokouksessa Lahdessa oli paikalla yli 150 pappia, joista valtaosa oli rintamalta kotiutettuja sotilaspappeja ja Asevelipapit ry:n jäseniä.²¹ Osallistujista nimekkäin oli professori Yrjö J. E. Alanen (1890–1960). Myöhemmin 1950-luvulta alkaen julkisuudessa aktiivisena kirkollisena keskustelijana profiloitui osanottajista erityisesti Erkki Niinivaara (1907–1985), Martti Simojoesta puolestaan tuli arkkipiispa (1964–1978). Kusti Korhonen (1911–2000) taas toimi muun muassa Suomen Kirkon Sisälähetysseuran toiminnanjohtajana vuosina 1946–1956 sekä Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton pääsihteerinä. Hän oli myös Asevelipapit ry:n sihteeri.

Kokousta varjosti yhä voimistuva pelko SAL:n lakkautuksesta. Väli rauhansopimuksen 21. artiklassa Suomi oli sitoutunut heti hajottamaan ”fascisminluontoiset” järjestöt, mutta tarkempien kriteerien puuttuessa esimerkiksi SAL:n lakkautus ei näyttänyt ensi alkuun välttämättömältä tai vääjäämättömältä. Kun Valvontakomissio painosti hallitusta aiempaa tiukempiin toimiin, myös Asevelipapit reagoivat kuitenkin tilanteeseen. Marraskuun 7. päivänä Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusjärjestö teki päätöksen ”Kristillinen Palveluskeskus” -nimisen elimen perustamisesta. Samalla käynnistettiin prosessi, jonka kuluessa Asevelipapit ry:n toiminta siirrettiin vähitellen Palveluskeskuksen alaisuuteen.²²

Lahden kokouksen järjesti juuri Kristillinen palveluskeskus, jonka johtajana toimi Kusti Korhonen, Asevelipapit ry:n aiempi asiamies.²³ Keskuksen toiminnasta vastasivat asevelipapit, ja se julkaisi runsaasti sosiaalisesti painottunutta teologista ja kirkollista kirjallisuutta. Järjestö kokosi yhteen eri teologisista taustoista tulleita rintamapappeja. Rintamalla olleiden pappien lisäksi mukana oli myös iäkkäämpiä, sodan aikana kotirintamalla olleita pappeja.

²⁰ Aila Lauha, ”Syyttömyyden” taakka. Suomen luterilainen kirkko ja sotasyllisyys. *Teologinen Aikakauskirja* 104:1 (1999), 67–69; Jouni Tilli, Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina. Atena, 2014; Jouni Tilli, Katumus, mukautuminen, kieltäminen. Luterilaisten pappien suhtautuminen työväestöön vuosina 1944–1948. *Historiallinen aikakauskirja* 114:4 (2016), 432–444.

²¹ Kujanpää 1977, 145.

²² Kujanpää 1977, 142.

²³ Kujanpää 1977, 145.

Tulkitsemme artikkelissamme Lahden pappeinkokousta tilaisuutena, joka sijoittuu sosiaalisen ja kollektiivisen muistin välimaastoon. Sosiaalisen muistin käsitteellä viittaamme muistoihin, jotka jakavat henkilöt, joita yhdistää esimerkiksi sukulaisuussuhde, maantieteellinen läheisyys tai yhteinen tehtävä. Kyseessä on täten muisto, jonka jakavilla on jo etukäteen olemassa oleva yhteys.²⁴ Sosiaalisessa muistissa näin ymmärrettynä ihmisten siteenä on siis muutakin kuin jokin yksittäinen tapahtuma. Esimerkiksi monilla Lahden pappeinkokouksen osallistujilla oli yhteistä menneisyyttä jo pitkältä ajalta ennen sotaa, osalla jo opiskeluaajoista lähtien. Rintamapapit puolestaan olivat tehtävänsä ja toimintakenttensä yhdistämiä.

Pappeinkokouksessa oli kyse myös kollektiivisesta muistamisesta. Kollektiivisella muistilla tarkoitamme muistamista, jossa ihmisiä yhdistää jaettu tapahtuma. Esimerkiksi Yhdysvaltain presidentti John F. Kennedyn salamurha, Suomen jääkiekon maailmanmestaruus vuonna 1995 ja isku WTC-torneihin syyskuussa 2001 ovat tällaisia tapahtumia. Kollektiivinen muisti ei siis tarkoita mystistä ”kollektiivimuistajaa”, vaan sitä, että suuri joukko ihmisiä muistaa tietyn tapahtuman – kukin omalla tavallaan ja omasta näkökulmastaan.²⁵ Lahden tapauksessa koko kansaa koskettanut sota yhdisti eri ikäpolvia ja teologisia taustoja edustaneet papit; tosin muistojen sisältö vaihteli dramaattisestikin.

Sosiaalinen ja kollektiivinen muisti eivät kuitenkaan korvaa henkilökohtaista muistia, vaan kaikki kolme ovat yhteydessä toisiinsa. Kuten muun muassa Maurice Halbwachs on esittänyt, henkilökohtainen muisti tarvitsee yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia rakenteita, jotka tarjoavat yksilöille keinoja jäsentää ja ymmärtää kokemaansa²⁶. Muistaminen on siis yhtä aikaa henkilökohtaista ja sosiaalista.

Muistaminen on myös vallankäyttöä. Kollektiivinen ja sosiaalinen muisti saattavat paikata henkilökohtaisen muistin aukkoja tavalla, jonka seurauksena voi olla vaikeaa erottaa, mikä on itse koettua ja mikä ryhmän tai yhteisön kautta välittynyttä. Tällaisissa tapauksissa tapahtumien totuudenmukaisuuden arvioiminen hankaloituu.²⁷ Henkilökohtaisen, sosiaalisen ja kollektiivisen muistin suhde onkin usein jännitteinen: menneisyydenhallinta on osaltaan kamppailua siitä, keiden

²⁴ Edward S. Casey, *Public Memory in Place and Time*. Teoksessa Kendall R. Phillips (toim.) *Framing Public Memory*. University of Alabama Press 2004, 21–22.

²⁵ Casey 2004, 22.

²⁶ Maurice Halbwachs, *The Collective Memory*. Harper & Row 1980, 23, 33, 38; ks. myös Paul Ricoeur, *History, Memory, Forgetting*. Chicago University Press 2004, 121–124.

²⁷ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*. Chicago University Press 1992, 37–40.

muistot ja kokemukset saavat olla esillä – ja missä. Usein menneisyydenhallinnassa aktiivisen roolin ottavat ne henkilöt, jotka asemansa tai kokemustensa puolesta kykenevät edustamaan laajempia muistiyhteisöjä.²⁸ Muisti on näin ollen dynaaminen ilmiö, jossa liikutaan monilla eri tasoilla. Tämä puolestaan aiheuttaa sen, että muistaminen synnyttää aina myös kitkaa.

09 Papit työhaalareihin!

07 Kokouksen etukäteen ilmoitetut keskustelunaiheet olivat sodanjälkeisen ajan pappisihanne ja veljesyhteyden säilyttäminen rauhanoloissa. Näihin kahteen teemaan liittyneiden alustusten lisäksi professori Yrjö J. E. Alanen piti esitelmän aiheesta, jota hän piti runsaasti esillä sodan jälkeen eli mammonismista (eli rahanpalvonnasta ja ahneudesta). Yleisellä tasolla keskustelua sävyttivät yhtäältä helpotus siitä, että sota oli ohi eikä Suomea ollut miehitetty toisaalta huoli siitä, miten rintamaoloissa luotua yhteyttä niin virkaveljiin kuin suomalaisen mieheen pystyttäisiin pitämään yllä. Luterilaisen kirkon epävirallinen äänenkannattaja *Kotimaa* uutisoi pappeinkokouksen olleen ”yhteyttä luova”, ja eniten huomiota sai juuri Alasen esitelmä.²⁹

Kuva 2. Rintamaolosuhteissa papit kykenivät luomaan aiempaa läheisemmän suhteen miehiin, myös konkreettisesti. Kirkon ja saarnatuolien sijaan jumalanpalveluksia pidettiin usein luonnossa ja korsiissa. Kuvaaja: Sot. virk. Uno Laukka, 20.5.1943. Lähde: SA-kuva, kuvan numero 129561.

08 Avajaispuheen pitänyt sotilaspappina toiminut Erkki Niinivaara muisteli, miten vastaavat kokoukset rintamalla olivat olleet elähdyttäviä ja miten sodan kokemukset tarjosivat suuntaviivoja kirkon tulevaisuudelle. Hän määritteli, että meneillään oli koko ihmiskuntaa koetteleva ”muuntumisprosessi”, jonka seurauksena se, ”mikä tänään on totuutta, voi huomenna olla kartettavaa”. Kirkon oli edustettava ”aktiivista vallankumouksellista muukalaisuutta” ajan keskellä. Tästä puolestaan seurasi, että myös kirkon työmuotojen tuli olla ajankohtaisia. Näitä hän toivoi kokouksessa selviteltävän.

Iltahartauden pitänyt sotilaspastorina toiminut, sosiaalidemokraattitaustainen Pentti Niemi³⁰ puolestaan sanoi, että työväestö tuskin lähentyi papistoa, mikäli työväen aseman ja vaatimusten

²⁸ Brian Conway, *Commemoration and Bloody Sunday. Pathways of Memory*. Palgrave MacMillan 2010, 6; Iwona Zarecka, *Frames of Remembrance. The Dynamics of Collective Memory*. Transaction Publishers 1994, 182.

²⁹ ”Elävä Kristus yksin voittaa kuolleen rahan vallan.” *Kotimaa* 12.1.1945, 1, 5.

³⁰ Niemi valittiin vuonna 1948 eduskuntaan ensimmäisenä sosiaalidemokraattisena pappina. Ks. Laura Koskelainen, *Sosiaalidemokraattien suhtautuminen kirkkoon 1946–1963*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 6–8.

oikeutusta ei ymmärretty. Työväestön vaatimuksia ei saanut tuomita oikopäätä synniksi, eikä pappi saanut jäädä pelkästään samanmielisten äänitorveksi. Niemi yhdisti saarnassaan rintamakokemukset ja käsityksen sosiaalisesti orientoituneesta papista tavalla, joka kuvaa hyvin asevelipappien ajattelua yleisemminkin:

081a Älä pelkää! Niin kuin olet seisonut, veljeni, heidän rinnallaan tulilinjassa, voit seisoa myöskin heidän rinnallaan täällä. Sitä he kaipaavat. [...] Vaikenetko omaisesi synnistä, vaikenetko rakkaittesi synnistä, ja sinä puhut vain niiden synneistä, jotka ovat sinulle vastenmielisiä, jotka eivät ajattele samalla tavoin kuin sinä, joilla ei ole samat ajatustavat ja ajatuspäätelmät?³¹

Pappi ei toisin sanoen saanut jäädä oman ”kuplansa” vangiksi. Seuraavana päivänä jatkuneessa keskustelussa pidettiin monta puheenvuoroa, joissa kohtaaminen ja aktiivisuus nousivat keskeisiksi vaatimuksiksi. Esimerkiksi niin ikään rintamakokemusta omannut Miika Tarna huomautti, että sosiaalisuus ei saanut jäädä pelkästään puheiden tasolle, vaan papin tuli osoittaa sitä myös teoissaan. Hannes Kauppinen puolestaan korosti, että ”ihminen vihitään papiksi, mutta tulkoon pappi jälleen ihmiseksi”. Pentti Niemi itse esitti vertauksen, jonka mukaan hänelle nykyhetken ihannepappi liikkui kiiltonahkakenkien ja juhlapuvun sijaan ”överhaalareissa ja kumisaappaissa” ja odottamisen sijaan etsi sieluja aktiivisesti.

Osallistujat olivat yhtä mieltä siitä, että kyseessä oli murrosaika. Pastori Tuovisen mukaan aika oli ”terveellisellä tavalla sävähdyttänyt Suomen kirkon pappejakin”, vaikka ensisäikäys alkoikin jo mennä ohi. Niinivaara itse painotti, että kysymys oli myös siitä, oliko kyseessä ohimenevä välivaihe vai etsikkoaika kirkolle. Sodasta paluu oli hänen mukaansa kriittinen: voi olla niin, ettei pappi enää löytänytkään sitä seurakuntaa, jonka Jumala oli hänelle antanut viiden sotavuoden aikana. Laakereille ei saanut jäädä lepäämään, pappien olisi jatkuvasti pyrittävä olemaan kosketuksissa koko kansaan ”ihmisten aidoissa elinolosuhteissa”, Niinivaara vannotti.

Rintamapappien kokemuksia puolestaan tuli vaalia ja jalostaa siten, että niiden pohjalta olisi mahdollista kehittää koko kirkon toimintaa. Toisin sanoen tavoitteena oli, että kokemus sodasta pappeja yhdistävänä ja heitä muihin kansankerrokseen lähentävänä tekijänä institutionalisoitaisiin osaksi luterilaisen kirkkoa. Sodan jälkeen syntyikin uusia sosiaaliin ongelmiin kohdistuvia

³¹ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

työmuotoja, kuten esimerkiksi avioliitto- ja perheneuvonta, yhteiskunnallinen työ sekä tiedotustoiminta. Toisaalta asevelipappien diakoniahenkinen ajattelu oli 1940- ja 1950-luvulla usein törmäyskurssilla perinteistä pietististä näkemystä korostaneen herätyskristillisyyden kanssa.³²

Kyseinen jännite oli näkyvässä jo Lahden pappeinkokouksessa. Skeptisemmissä puheenvuoroissa kannettiin huolta siitä, unohtuiko papin sosiaalisen orientaation ja uusien työmuotojen myötä evankeliumin persoonallinen sanoma. Lisäksi osa epäili, että uudet ihanteet saattoivat olla liikaa. Esimerkiksi vanhempaa pappissukupolvea edustanut rovasti Pentti totesi, että hänen päivätyönsä alkoi kallistua loppuun, eikä hän ollut pystynyt toteuttamaan edes aikaisempia ihanteitaan – suorastaan päinvastoin: ”Minun rakennukseni on palanut. Tuntuu, että työni on ollut turhaa ja hukkaan mennyttä.”³³

Pastori Vihantola huomautti närkästyneenä, että vaikka olosuhteet ja mielet olivat muuttuneet niin paljon, ettei entinen ihanne enää täyttänyt tehtäväänsä, kyseessä ei suinkaan ollut ollut ”ihan peräti heikko ja kelvoton ihanne”. Ajat vain olivat olleet toiset. Vihantola ei pitänyt uuteen pappisihanteeseen liittyneestä piirteestä puhua entisestä ihanteesta ylimielisesti ja halveksien. ”Kyllä sinne kamareihin ja keinutuoleihin sisältyi paljon rikkautta”, hän jatkoi ja sai kokouksen vanhemman polven osanottajilta runsaasti suosionosoituksia.³⁴

Purkauksissa kuvastunevat todennäköisesti monen varttuneemman papin kokemukset sodanjälkeisestä ajasta: ne arvot ja ajattelutavat, jotka olivat olleet identiteetin perustana, näyttäytyivät nyt kyseenalaisina, jopa tuomittavina. Osan juopa henkilökohtaisen ja sosiaalisen muistin välillä lannisti, osa taas reagoi muutokseen puolustautumalla. Pappisihanteisiin liittyneitä arvosteluja suuremman muistin poliittisen särön aiheutti kuitenkin erään papin puheenvuoro, jossa hän toi julki kuulemiaan ja näkemiään pappien tekemiä rikkomuksia.

09 Aseesta kieltäytynyt ristillä ja sodan kipeät muistot

³² Esim. Paavo Kortekangas, Keskustelua kansankirkosta sotavuosien jälkeisenä aikana. *Teologinen aikakauskirja* 81 (1976), 131–137; Pirjo Markkola, Focusing on the Family. The Lutheran Church and the Making of the Nordic Welfare State in Finland, 1940s to 1960s. *Journal of Church and State* 56 (2014), 60–80.

³³ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

³⁴ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

07 Vankien ja työväestön parissa työtään tehnyt pastori Edvin Vartiainen (s. 1897) valitteli väsymystään siihen, miten paljon ihmiset kertoivat hänelle pappien rikkeistä ja rikoksista. Sotavuosina Vartiainen työskenteli pastorina Riihimäen keskusvankilassa. Dramaattisin hänelle kerrotuista tarinoista liittyi sota-aikaan:

081a Oli myöskin mies, joka oli kieltäytynyt asetta kantamasta uskonnollisista syistä, vilpitön mies, rehellinen mies. Hän toi muistona rintamalta tapauksen, jolloin hänet oli pantu seinää vasten ristin muotoon näin, ja pastori oli ampunut käsiaseella ympärille, että laasti roiskutteli kasvoillensa...³⁵

Aseesta kieltäytyneen nöyryyttämisestä kertoneesta esimerkistä virisi kiivas väittely, joka muutti koko pappeinkokouksen luonteen. Nyt kyseessä ei ollut enää pelkästään veljesyhteyden vaaliminen ja uusien työmuotojen pohtiminen, vaan keskiöön nousivat kysymykset siitä, mitä, miten ja missä sodasta saa muistella ja kenellä ylipäätään on tähän oikeus.

Moni rintamalla olleista papeista oli epäuskoinen tapauksen suhteen. Esimerkiksi sotilaspastori Martti Voipio hämmästeli, ettei armeijassa palvellut voinut uskoa tapausta todeksi. Voipio sanoi tiedustelleensa asiasta paikallaolueilta sotilaspapeilta, mutta kukaan ei tiennyt siitä. Hän epäilikin, että tapaus ei ollut totta: ottaen huomioon, miten nopeasti huhut armeijassa levisivät, Voipiosta tuntui ihmeelliseltä, ettei kukaan tiennyt välikohtauksesta mitään – jos se kerran oli totta.³⁶ Kusti Korhonen sanoi olevansa ehdottomasti sitä mieltä, että tapaus on mahdoton, koska kenelläkään rintamalla olleella papilla ei varmasti ”ollut otsaa ruveta ammuskelemaan suomalaista miestä”. Useissa puheenvuoroissa ja kiihtyneissä välihuudoissa vaadittiin, että asia tuli tutkia perinpohjaisesti.

Vartiainen itse joutui pian kirpeän kritiikin kohteeksi väitetystä hyväuskoisuudestaan ja pahantahtoisuudestaan. Muun muassa Voipio huomautti, että oli hyvinkin mahdollista, että Vartiainen oli uskonut liian sinisilmäisesti jotain ”tärhtänyttä miestä”. Jos Vartiainen tarkemmin harkittuaan ei tahtoisikaan pitää väitteestään kiinni, Voipio ehdotti sekä hänen että oman puheenvuoronsa jättämistä pöytäkirjan ulkopuolelle. Jouko Karanko korosti henkilökohtaisena

³⁵ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

³⁶ Huhuista ks. Ville Kivimäki, Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950*. Vastapaino 2015.

kantanaan, että Vartiainen oli joutunut ”aika rohkean juttujen kertojan uhriksi”. Pastori Taipale puolestaan muistutti, että tällaisia ”sielullisesti sairaita miehiä” itsekukin oli matkoillaan kohdannut varmasti paljon. Kusti Korhonen puolestaan epäili, että väitetysti ammuskellut pappi saattoi olla ”hullu”.

Korhonen julisti, että rintamapapiston kunnia vaatisi asian selvittämistä juuria myöten. Tämän vuoksi, kuten esimerkiksi sotilaspappi Jouko Karanko esitti, Vartiaisen oli paljastettava, kuka hänelle oli tapauksesta kertonut. Väite oli ”aikamoinen solvaus sotilaspappeja kohtaan”, koska jos nimeä ei tiedetä, niin kuka tahansa rintamapappi oli epäilyksenalainen. Jos kerran Vartiainen oli uskaltanut asiasta kertoa julkisesti, niin hän oli myös vastuussa epäilyksen varjon poistamisesta, Karanko painotti.

Myös pastori Taipale valitteli, että kertomuksen julkituonut Vartiainen oli ”horjahtanut rakkaudettomuuteen pappisveljeä ja pappisveljiä kohtaan”. Sen sijaan tuli rakastaa myös ”niitä pappeja, joiden tähden meillä kenties on sisällistä ahdistusta”. Pastori Vähälä oli näkemyksessään jyrkin keskusteluun osallistuneista. Hän julisti suoraan, että Vartiainen itse liikkui väärällä asialla.

Vartiainen pysyi tiukasti kannassaan todeten, ettei suinkaan pitänyt tapausta mahdottomana, koska pappien keskuudessa oli tapahtunut suuriakin syntejä ja rikkomuksia. Puolustuskannalle joutuneen pastorin puheen päälle esitettiin edelleen välihuuto: ”Se on aivan mahdotonta!”. Vartiainen kuitenkin jatkoi, ettei hänellä ollut oikeutta ilmoittaa kyseessä olevan henkilön nimeä ilman lupaa. Hän totesi vielä sarkastiseen sävyyn, että jos asevelipapit takasivat, että kyseistä erehdystä ei ole varmasti tapahtunut, niin asia oli hänen puolestaan kunnossa. Sarkasmista huolimatta Vartiaisen kommentti kertoo osaltaan henkilökohtaisen ja sosiaalisen muistamisen jännitteistä. Kollektiivisesti ymmärretty kunnia oli vaarassa joutua loukatuksi.³⁷

Jeffrey Blustein on käsitellyt ongelmallisen menneisyyden muistamisen tärkeyttä moraalien ja identiteetin näkökulmasta. Ryhmän identiteetin kannalta on tärkeää muistaa myös epämiellyttäviä ja traumaattisiaakin tapahtumia, koska kollektiivinen itseymmärrys kehittyy käsittelemällä ongelmallista menneisyyttä yhteisesti.³⁸ Blustein lähestyy ongelmallisia kollektiivisia muistoja häpeän käsitteen avulla. Tässä tapauksessa juridisen vastuun tai kollektiivisen syyllisyyden sijaan

³⁷ Ryhmäkunnia-käsityksestä ks. Ville Sarkamo, *Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*. Jyväskylä Studies in Humanities 167. Jyväskylän yliopisto 2011.

³⁸ Jeffrey Blustein, *The Moral Demands of Memory*. Cambridge University Press 2008, 138.

vastuu ja sitä kautta syntyvä häpeä viittaavat siihen, että ryhmä hyväksyy kyseisen menneisyyden tapahtuman paljastavan itsestään jotain oleellista.³⁹

Häpeää voidaan näin ollen tuntea, vaikka yksilö itse olisi syytön varsinaisiin tapahtumiin: olemmeko me sellainen ryhmä, jollaiseksi olemme itsemme kuvitelleet? Häpeää aiheuttava tapaus toisin sanoen kyseenalaistaa ryhmän normatiivisen käsityksen itsestään. Koska tällainen muisto saatetaan kokea uhkaavaksi ryhmän itseymmärrykselle, se voi joutua vastakkain voimakkaidenkin ryhmää – esimerkiksi juuri ”kunnian” nimessä – suojelemaan pyrkivien toimenpiteiden kanssa. Mitä läheisemmäksi tapaus koetaan, sitä suuremmaksi nähdään myös moraalinen vastuu muistaa *oikein*. Vastaavasti emotionaalinen lataus kasvaa samassa suhteessa. Toisaalta suuri häpeä voi myös lamaanuttaa.⁴⁰

Lahden pappeinkokouksessa *oikein* muistamisen velvoittavuus nousi myös pelosta joutua väärin tuomituksi. Koska vain rintamalla palvelleet kokivat ymmärtävänsä sodan todellisen luonteen, oli tarpeellista valikoida mitä kokemuksia ja tapahtumia voitiin julkisuuteen tuoda. Papit kantoivat huolta siitä, että ulkopuoliset tarttuivat vain irrallisiin tapahtumiin ymmärtämättä asioiden kulkuun vaikuttaneita olosuhteita.

Lahdessa asevelipappien sotaan liittyvää sosiaalista muistia ”suojeltiin” kolmella tavalla. Ensimmäkin pastori Vartiaisen esille tuoma epämiellyttävä tapahtuma pyrittiin tekemään tyhjäksi väittämällä sen olevan mahdoton perustuen niihin kokemuksiin, joita sotilaspapeilla oli toisistaan rintama-ajalta. Ristiriita asevelipappien kokemusmaailman ja kyseisen kertomuksen välillä oli niin suuri, ettei tapausta haluttu ottaa osaksi kollektiivista sotaan liittyvää muistia. Kyseessä oli niin sanottu mahdoton muisto eli muisto, joka oli niin suuressa ristiriidassa ryhmän omien kokemusten kanssa, että se vaikutti epätodelliselta, eikä siitä näin ollen tarvinnut tuntea häpeää tai kantaa vastuuta⁴¹.

Toinen keino oli pyrkiä eristämään tapaus joko ”tärähtäneen” sotilaan sepitykseksi tai ”hullun” papin synniksi – kyse ei ollut pastori Vartiaisen henkilökohtaisesta muistosta. Rajaamalla tapahtuma poikkeukselliseksi yksittäistapaukseksi kiellettiin, että häpeällinen teko olisi edustanut

³⁹ Blustein 2008, 147.

⁴⁰ Blustein 2008, 157, 18, 240.

⁴¹ Ks. Jane Goodall & Christopher Lee, Introduction. Teoksessa Jane Goodall & Christopher Lee (toim.) *Trauma and Public Memory*. Palgrave MacMillan, 2.

asevelipappeja ryhmänä. Moraalisesti paheksuttava teko ei mahtunut olemassaolevaan sotakertomukseen, ja se pyrittiin rajaamaan siitä ulos. Ville Kivimäki on eritellyt ulossulkemisen dynamiikkaa mieleltään järkkyneiden sotilaiden osalta. Kivimäen mukaan suomalaissotilaiden puheisiin ”tärähtäneistä” tovereista liittyi ajoittin vähätteleviä ja halveksuviakin vivahveja.

Toisin kuin ”kranaatin järkyttämä tai iskemä”, ”tärähtänyt” sotilas oli jollain tavoin mennyt raiteiltaan siitä, mikä oli normaalia: hän ei ollut haavoittunut vaan ”ainoastaan” tärähtänyt. ”Hullun” ja ”tärähtäneen” miehen ero oli häilyvä, ja sanoja voitiin käyttää toistensa synonyymeina – kuten Lahden pappeinkokouksessakin tehtiin. Tärähtäminen viittasi pysyvään muutokseen, josta ei enää ollut paluuta täysin normaaliin. Psykkisesti haavoittuneiden miesten kutsuminen tärähtäneiksi sisälsi sääliä ja ymmärrystä. Se oli myös keino piirtää raja murtuneiden ja muiden sotilaiden välille.⁴² Toisin sanoen, jos sotilas määriteltiin ”tärähtäneeksi”, hänen kertomaansa suhtauduttiin tavanomaista varauksellisemmin. Todellisiin tapahtumiin perustuvan muiston sijaan kyseessä oli pelkkä tarina – ja sellainen tarina, joita sodasta ei ollut soveliasta kertoa.

Kolmanneksi Vartiaisen omia motiiveja epäiltiin. Tällaisen *ad hominem motivum* -argumentin avulla pyrittiin väittämään, että koko tapaus oli vähintäänkin epätodennäköinen, koska Vartiaisen motiivit olivat kyseenalaiset. Näillä tavoin pyrittiin suojelemaan rintamapappien muistoa sodasta. Blusteinin esittämän teorian näkökulmasta voimakas reaktio on ymmärrettävä, sillä oltiinhan sodan positiivisia kokemuksia nostamassa uuden kansankirkon perustaksi ja uuden pappisihanteen rakennusaineiksi. Samalla myös asevelipappien paikoin varsin ihanteellinen käsitys omasta, kunniakkaasta ryhmästään joutui kyseenalaistetuksi.

09 Missä ja kuka saa muistella?

07 Debattiin kuului myös kiinnostava muistamisen paikkoihin liittyvä juonne. Sen keskiössä olivat kysymykset siitä, mikä oli sopivin paikka käsitellä tätä tai vastaavia tapauksia sekä se, kuka sotaa oikein saa muistella. Kuten Edward S. Casey on huomauttanut, ei ole suinkaan itsestään selvää, kenen muistot pääsevät julkisuuteen, missä yhteydessä ja millä foorumilla⁴³. Sota oli koskettanut koko kansakuntaa eri tavoin, ja Suomi oli syksystä 1944 ollut monien rauhaan siirtymisen haasteiden edessä. Näistä yksi tärkeimmistä oli henkisten vaurioiden minimointi muistamalla sotaa

⁴² Kivimäki 2013, 35–36.

⁴³ Casey 2004, 25–38.

ennen kaikkea kunniakkaana tapahtumana⁴⁴. Oli oletettavaa, että eräs armeijan keskeisistä ryhmistä, sotilaspapit, oli varsin tarkka julkisuuskuvansa kanssa.

08 Rovasti Markkola valitteli, että asia oli tuotu kokouksessa esille. Koska ”ajan henki on kyllin altis ottamaan tällaisia tietoja vastaan”, oli vaarana, että tarina lähtisi helposti leviämään, minkä puhuja ei nähnyt olevan ”siunaukseksi meille papeille eikä kirkolle eikä Jumalan valtakunnan asialle”. Sen vuoksi mahdollinen juoru piti katkaista ”ja purra siltä pää heti poikki”, Markkola painotti välihuutojen kannattamana. Myös muut toivat julki vaatimuksen, ettei asiasta puhuttaisi pappeinkokouksen ulkopuolella mitään, vaan asevelipapit ottaisivat asian selvittääkseen. Näin päätettiinkin.⁴⁵

Loppuvuodesta 1944 ja alkuvuodesta 1945 Suomessa keskusteltiin kiivaasti sotasyllisyyskysymyksestä, ja on todennäköistä, että tämä heijastui myös vaatimukseen pitää Vartiaisen kertoma tapaus pappien sisäisenä asiana.⁴⁶ Sotasyllisten tutkintaa vaadittiin aktiivisesti muun muassa SKP:n ja SKDL:n puoluelehdissä. Kun Suomen Aseveljien Liitto lisäksi lakkautettiin 21.1.1945 fasistisena järjestönä, lienee selvää, että entiset asevelipapit tulivat varovaiseksi sen suhteen, mistä voidaan puhua ja missä seurassa.

Tapauksen esille nostanut pastori Vartiainen kuitenkin ihmetteli, että missä asiasta olisi sitten pitänyt puhua jos ei pappeinkokouksessa, ”veljien keskuudessa”. Hän myös huomautti, ettei kyseessä suinkaan ollut yksittäistapaus:

081a Ja toisekseen, mitä minä sanoin, yleensä minä olen kuullut sotilaspappienkin itse kertovan, kuinka he käsittelevät näitä omantunnonarkoja, ei suinkaan noin lempeästi, ei suinkaan ymmärtäen heitä, johdattaen heitä. Nimenomaan on sanottu, että on lyöty nyrkki pöytään. Olen kuullut heidän itsensä kertovan, että ’sinun on otettava ase ja sinä otat sen!!!’ Olen kuullut sellaista kerrottavan, että pannaan rintamalla vartioon vihollisen puolelle ilman asetta, elleivät he ota asetta.⁴⁷

⁴⁴ Petri Karonen, Johdanto. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS 2006, 12.

⁴⁵ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

⁴⁶ Oula Silvennoinen, Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Johnny Kniga 2014, 40.

⁴⁷ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

Vartiainen epäili, että asia kyllä tulisi ihmisten tietoon kokouksen ulkopuolellakin, vaikkei hän sitä aikonutkaan levittää. Ja jos näin mitä todennäköisimmin tuli tapahtumaan, niin eikö päinvastoin ollut hyvä, että asia tuli esille pappeinkokouksessakin, pastori aprikoi. Hän korosti vielä erityisen painokkaasti, ettei ollut valehdellut epämiellyttävistä tapahtumista kertoessaan, eikä kyseessä ollut ”minkään horjahtaneen miehen sana”. Vartiainen lopetti puheenvuoronsa selvästi loukkaantuneena pyydellen anteeksi, että oli ottanut asiat esille.

Kusti Korhonen pahoitteli, ettei ollut halunnut syyttää veli Vartiaista kollegoidensa mustamaalaamisesta, vaan lähinnä siitä, että hän oli uskonut liikaa kyseistä miestä. Korhonen myös puolusti sotilaspastoreita – jollainen hän itsekin oli – todeten, että hänen mielestään Vartiainen ei tuntenut sotilaspapistoa, joka oli viettänyt vuosikaudet yhdessä:

081a Minäkin voin monesta veljestä, monesta kymmenestä uskallan vastata, että tällaista ei voi tapahtua. Se osoittaa, että veli Vartiainen ei tunne sotilaspapistoa. Ei me niin hirvittävän sotaisia sentään olla. On jouduttu sotimaan niin monta vuotta, ettemme ryhdy ammuskelemaan suomalaista miestä. Sen minä uskon, että joku niin kiivasluontoinen on, että panee vartioon.⁴⁸

Korhonen toisin sanoen lausui julki, etteivät vanhemman polven papit voineet ymmärtää asevelipappeja yhdistävää kokemusta sodasta. Tässä näkyy hyvin kollektiivisen ja sosiaalisen muistin välinen jännite: siinä missä sosiaalinen muisti on usein varsin yhtenäinen, kollektiivinen muisti on moniääninen.⁴⁹ Asevelipapit eivät edustaneet koko papiston kokemuksia sodasta.

Asiaan palattiin myös kokouksen viimeisen illan veljesillassa, jonka aiheena oli veljesyhteyden säilyttäminen. Pastori Vartiainen kysyi, oliko asia tullut pahemmaksi, kun se oli lausuttu julki pappien keskuudessa ja että olisiko tosiasiaista pitänyt vaieta vain sen vuoksi, että se oli hätkähdyttävä. Hän huomautti olevansa vieraantumassa ”veljespiiristä”, joka oli nostattanut myrskyn vain sen takia, että oli mainittu tapaus, joka oli mahdollisesti tapahtunut pappien piirissä. Vartiainen myös epäili, että olisi saattanut sota-aikana joutua vankilaan sanoistaan.

⁴⁸ Lahden pappeinkokous 8.–10.1.1945. Pappeinkouksia 1942–1964. Suomen kirkon seurakuntatoiminnan keskusliitto. Kansio HI:17. KA.

⁴⁹ Casey 2004, 24.

Vartiaisen vastaansa saamat epäilykset liittyen hänen motiiveihinsa ja ymmärrykseensä sodan oloista kuvastavat kollektiivisen muistin olemusta menneisyydenhallinnan näkökulmasta. Kollektiiviseen muistiin kuuluu vallankäyttöä silloin, kun yksilöt tai ryhmät pyrkivät estämään tiettyjen muistojen esilletulon. Yksittäisten muistojen tai hävinneiden kokemusten jatkuvana vaarana on joutua joko marginaaliin tai kokonaan häivytytyksi kollektiivisen muistin alueelta.⁵⁰ Asevelipappien tapauksessa sosiaalinen muisti pyrki ottamaan määräävän roolin sotaan liittyvässä muistamisessa. Pastori Vartiaisen kohdalla seurauksena oli, että hän koki etäännyvänsä kollegoistaan, vaikka kyseessä ei ollut edes hänen henkilökohtainen kokemuksensa rintamalta.

Tämän jälkeen kuultiin useita tynnytteleviä puheenvuoroja. Esimerkiksi pastori Vähälä pahoitteli suuttumistaan. Syyksi hän sanoi sen, että oli joutunut rintamalla sairastuttuaan sellaisen huhun uhriksi, että hän oli sotilaskarkuri. Vähälä sanoi uskovansa, että kaikki halusivat pitää Vartiaisen ”todellisena veljenä” edelleenkin. Samalla kannalla oli pastori Hytönen, joka totesi, että heillä kaikilla oli aihetta pyytää anteeksi Vartiaiselta. Samassa yhteydessä Pastori Vuorio painotti, ettei isänmaallinen henki saanut olla niin väkevä, että asenne isänmaahan meni Kristuksen rakkauden ohi.

Keskustelussa todettiin, että oli hyvä, että papeilla oli avoin keskusteluilmapiiri, jonka myötä asioita voitiin käsitellä ja toteuttaa ”veljeskuria” – ”veljesrakkauden” ei saanut antaa sammua Vartiaisen esille nostamien tapausten takia. Eräs vanhemman polven kirkkoherra totesikin, että Lahden kokous oli ollut historiallinen siinä, että tapaamisessa oli avoimesti käsitelty arkoja asioita.

09 Sodan muistojen monet ulottuvuudet

07 Sota-aika jakoi papiston ulkonaisesti kahtia: rintamalla palvelleisiin pappeihin ja niihin jotka jäivät hoitamaan kotirintaman seurakuntatehtäviä. Vastaavasti suomalaiset miehet laajemmin jakautuivat sota- ja kotirintamalla palveleviin. Rintamalla ja muun muassa sotasairaaloissa palvelleiden pappien lukumäärä nousi huomattavaksi. Syksyyn 1943 mennessä rintamalla oli palvellut yli 800 sotilaspappia, mikä oli lähes kuusikymmentä prosenttia luterilaisen kirkon pappistyövoimasta.⁵¹ Vaikka koti- ja sotarintaman pappien välillä oli sodan kestäessä jonkin verran

⁵⁰ Halbwachs 1980, 43–44, 50–52, 84.

⁵¹ Tauno Muukkonen, Hengellinen huolto. Teoksessa Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallinen osasto (toim.) *Suomen sota 1941–1945, osa 10*. Kustannusosakeyhtiö Sotateos 1961, 102–106.

vaihtuvuutta, ja vuorovaikutus kotirintaman ja tulilinjojen välillä oli muutenkin varsin vilkasta, jatkosodan aikana kirkollisessa keskustelussa syntyi jännitteitä näiden ryhmien välille.

Hankaukset vanhan ja nuoren pappispolven välillä eivät olleet poikkeuksellisia. Heti sodan jälkeen veteraanien keskuudessa käytiin keskustelua siitä, kenellä on oikeus määritellä sodan ja veljeyden todellinen olemus. Anders Ahlbäck ja Ville Kivimäki ovat nostaneet esille, että niin sanotut taisteluissa vihkiytyneet eivät aina halunneet hyväksyä kotirintaman sotilaita tai varsinaisen etulinjan takana sijaitsevia joukkoja vertaisikseen.⁵²

Tässä artikkelissa tarkastelemamme Lahden pappeinkokous kertoo osaltaan yllä mainituista jakolinjoista välittömästi sodan jälkeen. Otimme lähempään tarkasteluun pastori Vartiaisen kertomuksen papista, joka nöyryytti aseesta kieltäytynyttä miestä. Asevelipapeille sota oli kaikessa traagisuudessaankin yhdistävä, kunniakas kokemus. Heidän muistojensa kanssa täysin ristiriitaiset kertomukset väkivaltaisista ja mielivaltaisista papeista aiheuttivat kiihkeän keskustelun. Jännitteet eri ikäpolvien pappien muistojen ja kokemusten välillä nousivat voimakkaasti esiin, kun asevelipapit siirtyivät puolustusasemiin.

Kokous heijastelee laajemmin myös sodan jälkeisen ajan poliittista ilmapiiriä, johon kuuluivat olennaisesti kamppailut sodan muistamisesta. Osa papeista oli erittäin huolissaan siitä, että pastori Vartiaisen esille tuomaa tapausta saatettiin käyttää väärin tilanteessa, joka oli muutenkin hankala kirkolle ja papeille. Kokouksen ulkopuoliseen julkisuuteen päässeenä kertomus olisikin todennäköisesti politisoitunut nopeasti, sillä rehabilitoidun äärivasemmiston kostonhimoisen kritiikki kohdistui sotapolitiikan lisäksi sekä kirkon menneisyyteen että sen asemaan sodanjälkeisessä Suomessa.

Onkin nähtävissä, että pappien niin sanottuun puolijulkiseen muisteluun, kuten Lahden pappeinkokoukseen verrattuna, heidän julkinen muistelunsa oli samanaikaisesti sekä nostalgisempaa että tulevaisuuteen suuntautuneempaa. Vuoden 1945 lopussa Kristillinen Palveluskeskus julkaisi *Älä aja raiteissa* -nimisen kirjan, jossa 35 entistä rintamapappia palasi sodanaikaisiin korsukeskusteluihin ja niiden rauhan ajan merkityksiin. Monissa teoksen artikkeleissa käsiteltiin sodanaikaista aseveljeyttä ja sen säilyttämisen mahdollisuutta.

⁵² Anders Ahlbäck & Ville Kivimäki, *Masculinities at War. Finland 1918–1950. Norma – Nordic Journal for Masculinity Studies* 3 (2008), 127.

Stephen Garton on todennut, että moderneissa sodissa kotiinpalaavien sotilaiden keskuudessa vallitsi hyvin yleisesti tunne, että sodassa he olivat saavuttaneet olemassaolonsa väkevimmän huipun, ainakin elämisen intensiteetin suhteen.⁵³ Anders Ahlbäck ja Ville Kivimäki ovat samoin todenneet, että monet sotilaat pitivät rintamalla oloa koko elämän suhteen emotionaalisesti kaikkein tyydyttävimpänä kokemuksena. Rintamalla he saivat kokea aseveljien rakkauden, joka koettiin mitä aidoimpana ja todellisimpana.⁵⁴ Tätä aseveljeyttä, ja samalla miehiin luodun suhteen menetyksen pelkoa monet asevelipapit käsittelivät sodanjälkeisissä kirjoituksissaan.

Rintamakokemuksen tärkeys selittää osaltaan myös Lahden pappeinkokouksen keskustelun tunnelatausta. Kiihkeimmillään kokousväen keskuudessa nousi esiin suorastaan vihaakin, vaikka veljellistä rakkautta koitettiin vaalia. Kyseessä oli monitasoinen emotionaalinen verkko: asevelipappien rintamakokemuksiin pohjautuva veljeys joutui vastakkain pappisvihkimykseen pohjautuvan, sukupolvet ylittävän solidaarisuuden kanssa. Moni papeista olikin varsin ristiriitaisessa tilanteessa. Jännite syntyi myös suhteessa julkiseen muistamiseen. Vaikka kipeiden muistojen käsittelylle tunnettiin tarvetta, sodanjälkeisessä epävarmassa tilanteessa nähtiin tarpeellisenä välttää kipeiden tai ”häpeällisten” muistojen esille tuomista. Sotakokemukset haluttiin julkisuudessa esittää voimavarana, jotka palvelivat kirkon uudistamista.

Samaan aikaan on huomioitava, että Lahden pappeinkokous oli osa suurta yhteiskunnallista murrosta, siirtymää sodasta rauhaan. Tälle rauhankriisiksi kutsutulle ajanjaksolle antoi leimansa niin henkinen, sosiaalinen, taloudellinen kuin poliittinen epävarmuus. Viimeksimainittua sävytti se, että rauhantilaan sopeutuminen edellytti ulkopoliittisten realiteettien tunnustamista: entisen perivihollisen kanssa oli pakko ryhtyä yhteistyöhön, ja esimerkiksi sotienvälisen ajan nationalistinen perintö, entisen identiteetin perusta, oli ainakin julkisesti hylättävä. Positiiviset näkemykset sodasta tai sitä edeltäneestä ajasta oli esitettävä tarkoin harkiten – erityisesti kun niiden pohjalta pyrittiin samaan aikaan rakentamaan kirkon uutta identiteettiä.⁵⁵

⁵³ Stephen Garton, Longing for war. Nostalgia and Australian returned soldiers after the First World War. Teoksessa Timothy G. Ashplant, Graham Dawson & Michael Roper (toim.) *Commemorating War. The Politics of Memory*. Transaction Publishers 2004, 228; ks. Paavo Seppänen, Sotilaasta veteraaniksi. Teoksessa Lauri Haataja (toim.) *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*. Kirjayhtymä 1994, 197.

⁵⁴ Ahlbäck & Kivimäki 2008.

⁵⁵ Ks. Petri Karonen, Suomi vuonna 1. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha*. Vastapaino 2015, 175; Timo Auvinen, Antero Holmila & Nina Lehtimäki, Epävarma itsenäisyys. Julkinen keskustelu sodan päättyessä. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha*. Vastapaino 2015; Antero Holmila & Simo Mikkonen. *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Atena 2015.

Tällä tavoin sodan muistelemisen henkilökohtaisella ja puolijulkisella tasolla kytkeytyi julkiseen muistinpolitiikkaan. Kuten Edward S. Casey on määritellyt, julkinen muistaminen on jatkuvaa rajanvetoa ja kamppailua henkilökohtaisen, sosiaalisen ja kollektiivisen muistin välillä.⁵⁶ Tällä puolestaan on monenlaisia seurauksia: itseymmärryksen lisäksi tietynlainen muisti legitimoitii tietynlaista politiikkaa. Puolijulkinen muistelu asevelipappien sosiaalisen muistin puitteissa oli merkityksellistä, koska sillä luotiin perustaa julkiselle muistelulle, millä taas oli valtaisa merkitys niin pappien kuin kirkon identiteetille. Julkisen ja puolijulkisen muistamisen välille ei saanut syntyä liian suurta juopaa. Lahden pappeinkokous on kuvaava esimerkki rauhaanpaluun moniulotteisuudesta.

Tutkijatohtori Antti Malinen työskentelee Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX) Tampereen yliopistolla. Sähköposti: antti.malinen@uta.fi.

Tutkijatohtori Jouni Tilli työskentelee Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa (HCAS). Sähköposti: jouni.tilli@helsinki.fi.

⁵⁶ Casey 2004, 25.